

джету (фундаментальні наукові дослідження, освіта, дослідження прикладного характеру (частково), охорона здоров'я тощо).

4. Розробити довгострокову Державну програму основних напрямів поглиблення суспільного поділу праці і спеціалізації виробництва в Україні з тим, щоб суспільство (наукові організації, навчальні заклади, підприємницькі організації, профспілки) насамперед усвідомлювало і координувало напрями своєї діяльності на довготривалу перспективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистичний щорічник України за 1995 р. — К.: Держкомстат України, 1996. — 576 с.
2. Статистичний щорічник України за 1998 р. — К.: Держкомстат України, 1999. — 576 с.
3. Гальчинський А., Гець В., Семиноженко В. Україна: наука та інноваційний розвиток. — К.: ОП НДУБВ, 1997. — 66 с.
4. США: рынок потребительских товаров и услуг. — М.: Наука, 1987. — 263 с.
5. Япония: смена модели экономического роста. — М.: Наука, 1990. — 318 с.
6. Японская экономика в преддверии XXI века. — М.: Наука, 1991. — 406 с.

А. Е. ФУКС, д-р екон. наук

ЦИКЛІЧНІСТЬ ЯК ФОРМА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Циклічні коливання в економіці до початку XIX ст. мали здебільшого сезонний характер, а з 1825 р. вони відбуваються постійно, через певний проміжок часу. Економіці властива циклічна форма руху.

Період від однієї економічної кризи до іншої називають економічним циклом. У кожному циклі виділяють кілька періодів (фаз), що послідовно змінюються, криза (спад), депресія, поживлення і піднесення (зростання). Головне значення має фаза кризи, яка починає і завершує цикл. У ній відображені основні ознаки і суперечності циклічного процесу відтворення.

Криза — це різке порушення існуючої рівноваги внаслідок наростаючих диспропорцій. Спостерігається зниження попиту на товари і надмірне їх пропонування. Труднощі зі збутом произво-

дять до скорочення виробництва і зростання безробіття. Зменшення платоспроможності населення ще більше ускладнює збут. Усі економічні показники знижуються. Відбувається падіння рівня заробітної плати, прибутку, інвестицій, цін. Через омертвілення капіталу у вигляді нереалізованих товарів фірми відчувають нестачу грошових коштів для поточних платежів, тому швидко зростає плата за кредит — ставка позичкового процента. Курси цінних паперів падають, настає хвиля банкрутств і масового закриття підприємств. Криза завершується з початком депресії.

Депресія — фаза циклу, яка виявляється в застої виробництва. На цій фазі відтворення просте, виробництво не розширюється, але й не звужується. Поступово реалізуються товарні запаси, які виникли під час кризи в умовах різкого зменшення платоспроможного попиту. Рівень безробіття залишається високим, але на деякий час стабільним. В умовах скороченого виробництва процентна ставка кредитів падає до свого мінімального значення. Проте поступово зростає сукупний попит і готуються умови для поживленої виробничої і комерційної діяльності.

Пожвавлення розпочинається з незначного збільшення обсягу виробництва у відповідь на зростання попиту і помітного скорочення безробіття. Підприємці намагаються відновити прибутковість виробництва, нарощують інвестиції в нову, продуктивнішу техніку, що поживлює попит — спочатку на капітальні блага, а потім і на споживчі, адже зростає зайнятість. Нарешті, обсяг виробництва досягає попереднього найвищого рівня і економіка вступає у фазу піднесення.

Піднесення (зростання) — це така фаза циклу, коли обсяг виробництва перевищує обсяг попереднього циклу і зростає високими темпами. Будуються нові підприємства, зростає зайнятість, попит на капітальні і споживчі блага, збільшуються доходи і прибутки, зростають ціни і процентні ставки, розширюється комерційна діяльність, прискорюється обіг капіталу. Розпочинається справжній економічний бум, швидке економічне зростання, яке вже готує основу для наступної кризи і нового циклу.

В економічну літературу чотирифазна структура циклу була введена К. Марксом.

Сучасна західна економічна література не використовує термінологію К. Маркса. Замість понять: криза, депресія, поживвлення, піднесення — використовуються поняття: рецесія, спад, поживвлення, експансія, бум, пік (П. Самуельсон); спад, нижня точка спаду, поживвлення, пік (К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю).

Національне бюро економічних досліджень США пропонує використовувати такі поняття: вершина (бум, пік), стиснення (рецесія, спад), дно (депресія), пожвавлення (розширення).

В економічній теорії за два останніх століття висувалось багато причин економічної циклічності, але ці гіпотези не підтверджувались розвитком економіки. Зокрема, циклічність та кризи пов'язували з режимом руху планет Сонячної системи (американець Г. Мур), циклом активності Сонця (британець В. Джевонс), песимізмом людей, зміною їх настрою і ринкових очікувань (швейцарець А. Парето і англієць А. Пігу) тощо. Ще одна група науковців пояснювала циклічний розвиток окремими економічними явищами, що порушують ринкову рівновагу — між виробництвом і споживанням, заощадженнями та інвестиціями, доходом виробленим і спожитим (швейцарець С.Сімонді, англійці Г. Мальтус і Дж. Гобсон, француз А. Афтальйон) та ін. Монетаристи (американці А. Хансен і І. Фішер) пов'язують циклічність з порушенням закону грошового обігу й особливостями руху процентної ставки. Заслугове на увагу погляд видатного українського економіста М. І. Туган-Барановського, який вбачав причину циклічних коливань у порушенні пропорцій в економіці (між галузями, що виробляють засоби виробництва і галузями, що виробляють предмети споживання).

Існують і інші підходи до аналізу причин цього економічного явища.

Сучасна економічна наука виходить з того, що причиною економічної циклічності є рівень сукупних інвестицій (витрат) у поєднанні з рівнем попиту (споживання). Це уявлення певним чином пов'язане з причиною циклічності, яку висунув у ХІХ ст. К. Маркс — масове оновлення основного капіталу, що потребує значних інвестицій (сукупних витрат).

За критерієм тривалості в економічній літературі розрізняють такі типи циклічних коливань:

- 1) малі економічні цикли, що протікають протягом 3—4 років;
- 2) середні економічні цикли тривалістю 7—11 років;
- 3) великі економічні цикли, які тривають 50—60 років;
- 4) столітні цикли (тривалістю понад 100 років).

Основи теорії великих циклів закладені в працях видатного російського економіста М. Д. Кондратьєва, який ще у 20-х роках уперше науково обґрунтував існування «довгих хвиль» економічного відтворення. У цих циклах Кондратьєв виділив дві фази, або дві хвилі: підвищувальну та знижувальну.

Досвід розвитку світової економіки показав, що кондратьєвські «довгі хвили» достовірно прогнозують розвиток суспільного відтворення. Його теорія використовується в багатьох країнах світу. Великим циклом Кондратьєва в 80—90-х рр. було присвячено кілька міжнародних конференцій, в результаті яких був зроблений висновок про те, що у світі існує закон циклічності як єдиної форми розвитку природних і суспільних процесів.

Сучасна економічна наука досить активно шукає шляхи і методи нейтралізації негативних наслідків впливу циклічності на соціально-економічний розвиток суспільства.

Серед усіх типів циклічних коливань найважливішу роль відіграють середні цикли. Вони найтісніше взаємодіють з малими циклами і найдієвіше впливають на розвиток економічних процесів. Саме тому середні цикли визначаються як базові.

Окрім криз надвиробництва існують і так звані нерегулярні економічні кризи, до яких відносять проміжні, часткові та структурні.

Якщо циклічні кризи охоплюють увесь цикл відтворення, то проміжні кризи мають локальний характер, перериваючи на деякий час фази поживлення або піднесення. Вони менш тривалі і глибокі. Подібні кризи мали місце в капіталістичних країнах у 1924 і 1927 рр. А в 1953—1954 і 1960—1961 рр. такі кризи охопили тільки США і Канаду.

Часткові кризи можуть статися як на фазі піднесення, так і в період депресії або поживлення. Вони поширюються на окремі економічні сфери (наприклад, банківська криза в Німеччині в 1932 р.).

Галузева криза охоплює одну з галузей народного господарства. Приводом для неї можуть слугувати різноманітні причини. У тому числі: диспропорції в розвитку галузі, структурна перебудова, перевиробництво. Такі кризи бувають національні і міжнародні. До останніх належить криза світового пароплавства в 1958—1962 рр. та криза в текстильній промисловості.

Структурні кризи виникають тоді, коли стара структура економіки перестає відповідати новим структурам виробництва: у ряді старих галузей настає тривалий економічний спад.

У другій половині ХХ ст. економічні цикли і кризи набули нових ознак і особливостей.

Можна виділили такі **особливості** сучасного економічного циклу:

1. Кризи стали наступати частіше, тривалість циклу скоротилась до 5—7 років з 11—12 років наприкінці ХІХ у першій половині ХХ ст.

2. Якщо раніше фази циклу наступали в більшості розвинутих країн одночасно і цикл був синхронним, то тепер фази кризи наступають у більшості країн одночасно. Цикл синхронізувався, а зростаюча інтеграція національних економік зумовила «експорт кризи», тобто поява кризи в одній країні породжує її появу в інших.

3. Держава здійснює активну антикризову політику, впливаючи на хід усього циклу. Це призвело до того, що межа між фазами стала нечіткою, «розмитою». Фази плавно переходять одна в іншу. Із циклу стали «випадати» цілі фази, наприклад після кризи, обминувши фазу депресії, може зразу наступити поживлення.

4. Починаючи з кінці 60-х років циклічна фаза супроводжується зростаючою інфляцією. Безробіття стає хронічним і охоплює нові категорії працівників.

5. Змінився сам характер криз — після низки менш тривалих і глибоких наступає криза, яка має всі ознаки «класичної» за ступенем поширення різні галузі і сфери економіки, за обсягом спаду і його тривалості. Наприклад, кризи 1974—1975, 1980—1982, 1992—1993 рр., охопили всі розвинуті країни.

Сьогодні, як правило, у нормальному економічному циклі науковці вирізняють лише дві фази: депресію і зростання.

Слід зауважити, що на відміну від класичної кризи, яка розглядалася вище, в Україні, як і в інших країнах СНД, з початку 90-х рр. триває не криза надвиробництва, а криза недовиробництва. За своїми масштабами вона не має аналогів у світі.

Сучасна криза в економіці України не є циклічною. Вона зумовлена багатьма причинами, які можна поділити на три основні групи. До першої належать ті, що були успадковані нашою державою від колишнього СРСР; до другої — ті, що спричинені діями «реформаторів» із часу проголошення незалежності України; до третьої — причини, зумовлені необхідністю трансформації існуючої в нашій державі економічної системи і перехідним періодом такої трансформації, що, як свідчить досвід інших країн, не може не відбуватися у формі криз, потрясінь.

Усі три групи причин органічно пов'язані між собою.

Антициклічне регулювання економіки — це свідомі й цілеспрямовані дії держави на економічний цикл з метою зменшення глибини циклічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і темпів економічного зростання.

В основі антициклічного регулювання лежить антикризове регулювання. Уперше в історії розвитку капіталістичного способу виробництва воно було застосоване у США під час кризи 1929—

1933 рр. Саме тоді стало цілком зрозуміло, що ринкова економіка неспроможна ні падати, ні зменшити глибину економічних криз.

Із цього часу починається широкомасштабне втручання держави в економіку, антициклічне регулювання. Теоретично обґрунтував необхідність антикризового регулювання економіки англійський економіст Дж. Кейнс.

Основними методами, за допомогою яких держава впливає на економічний цикл, є кредитно-грошові і бюджетно-податкові механізми. Під час кризи держава спрямовує свої зусилля на стимулювання виробництва, а під час піднесення — на його стримання. Так, з метою послаблення «перегріву» економіки держава у фазі піднесення сприяє подальшому подорожчанню кредиту, зменшує потік інвестицій. Скорочення державних витрат зменшує сукупний попит і знижує ділову активність. Цьому сприяє також збільшення розмірів податків, відміна податкових пільг на інвестиції і прискорену амортизацію. У деяких випадках, для того щоб уникнути глибокої кризи, держава може спровокувати її наступ раніше строку. Така «штучна» криза буде менш глибокою і тривалою.

У період кризи чи депресії для того, щоб стимулювати виробництво, держава збільшує свої витрати, знижує податки і надає фірмам податкові пільги на інвестиції і прискорену амортизацію, здійснює заходи, що спрямовані на здешевлення кредиту та ін. Інколи держава використовує політику протекціонізму, стимулюючи національних товаровиробників і захищаючи внутрішній ринок від іноземних конкурентів за допомогою мита і обмежень на імпорт товарів. Державне регулювання має запобігати, з одного боку, спаду виробництва і зростанню безробіття, а з іншого — розвитку інфляції.

Слід зауважити, якщо на Заході під час економічних криз держава різко посилює свій регулюючий вплив на економіку, то в Україні держава самоусунулася від активної протидії спаду вітчизняного виробництва. Ставка робилася на стихійний ринок. Але цей розрахунок себе не виправдав.

Найближче завдання соціально-економічного розвитку України полягає в досягненні економічного зростання. Для цього необхідно посилити роль держави в регулюванні всіх соціально-економічних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бункина М. К., Семенов А. М. Экономическая политика. — М.: Интел-Синтез, 1999. — 336 с.

2. Ковальчук В. М. Загальна теорія економіки. — Тернопіль ТАНТ-«АСТОН», 1997. — 365 с.

3. Козырев В. М. Основы современной экономики. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 369 с.

4. Политэкономия (история экономических учений, экономическая теория, мировая экономика) / Под ред. Д. В. Валового. — Изд. 2-е. — М.: ЗАО «Бизнес-школа», «Интел-Синтез», 2000. — 408 с.

Л. А. АЗЬМУК, аспірант

КАТЕГОРІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРІОДІВ У ТЕОРІЇ ВИРОБНИЦТВА

Будь-яке підприємство діє в часі та просторі. У кожному з періодів функціонування підприємства накладаються свої обмеження на технологічний та економічний вибір підприємства. Урахування особливостей поведінки економічних суб'єктів у цих періодах є основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Як відомо, мікроекономічна теорія здебільшого оперує трьома часовими періодами, у межах яких і розглядає особливості поведінки виробничих одиниць. Але традиційні визначення при аналізі ігнорують роль підприємства, як активної ринково-продуктової одиниці, і зводять визначення періодів до одного аспекту: специфіки змін факторів виробництва. Логічнішим було б розглядати визначення періодів з погляду обмежень, що накладаються на підприємство в межах вибраної поведінки. Адже стратегічний курс фірми є продуктом зовнішніх ринкових альтернатив (або обмежень) та внутрішніх факторів: ресурсів, компетенцій, організаційно-управлінських переваг. Розглянемо під цим кутом зору класифікацію періодів. При цьому зміни, що відбуваються у виробничій системі, будемо аналізувати в таких аспектах: обмеження, що накладаються на систему, та наявні можливості зміни обсягів випуску продукції (табл. 1).

Таблиця 1

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРІОДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Назва періоду	Характерні риси	Обмеження		Можливості зміни обсягів виробництва
		Внутрішні	Зовнішні	